AKADEMIK ERKINLIK INSTITUTINING KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI

U. R. Kudratova
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti,
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Maqolada oliy ta’lim tizimida akademik erkinlik institutining kadrlar salohiyatini oshirishdagi roli ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Muallif akademik erkinlikning institutlashuv bosqichlarini yoritib beradi va O‘zbekiston OTMlarining xalqaro reytinglardagi (QS World University Rankings 2026) o‘rnini tahlil qiladi. Shuningdek, ilmiy etika, maqolalarni qaytarib olish (retraction) holatlari va kadrlar ilmiy faoliyati samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: talaba, akademik erkinlik, o‘qitish erkinligi, o‘rganish erkinligi, fikr bildirish erkinligi, tanlov fanlari, kadrlar salohiyati, QS reytingi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda malakali kadrlar tayyorlash tizimi tubdan transformatsiya qilinmoqda. Ushbu jarayonning huquqiy asoslari 1997 yildagi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»dan boshlanib, 2020 yilda yangi tahrirda qabul qilingan «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun [1.] bilan yangi bosqichga ko‘tarildi. Zamonaviy ta’lim paradigmasida inson kapitalini rivojlantirish nafaqat bilim berish, balki individning intellektual salohiyatini yuzaga chiqarish uchun zarur bo‘lgan akademik muhitni yaratishni ham taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim muassasalarida (OTM) akademik erkinlikni ta’minlash — raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy xodimlarning malakasini oshirish va universitetlarning xalqaro nufuzini mustahkamlashning strategik mezoni hisoblanadi.

Akademik erkinlikning institutsional tabiatini O.V.Shmurygina “akademik erkinlikni oliy maktabning jamiyatni qayta ishlab chiqarish jarayonidagi funksiyalari bilan bog‘lab tahlil qiladi. Olimning fikricha, akademik erkinlik bilimlar reproduksiyasi, intellektual elita shakllanishi va ijtimoiy innovatsiyalarni ta’minlovchi muhim mexanizm hisoblanadi” [2.]. Bu yondashuv akademik erkinlikning makroijtimoiy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Globallashuv va «bilimlar iqtisodiyoti» sharoitida akademik erkinlik shunchaki huquqiy imtiyoz emas, balki jamiyatning intellektual xavfsizligini ta’minlovchi muhim omildir. Ilmiy bilish jarayoni murakkablashgani sari, universitetlar ijtimoiy institut sifatida mustaqil fikrlaydigan va ilmiy haqiqatni mafkuraviy bosimlardan xoli tarzda ifodalaydigan maydonga aylanishi lozim.

Akademik erkinlikning institutlashuvi — bu individual izlanish erkinligidan jamoaviy va tizimli kafolatlar bosqichiga o‘tish demakdir. Ushbu jarayonning ijtimoiy-falsafiy mazmunini quyidagicha kengaytirish mumkin:

1-jadval. Akademik erkinlikning institutlashuv bosqichlari va mazmuni

Bosqich	Xarakteristikasi	Ijtimoiy-falsafiy ahamiyati
Individual erkinlik	Olimning shaxsiy izlanishlari va ijodiy tashabbusi.	Shaxsning bilish qobiliyatini erkin namoyon etishi.
Universitetlashuv	Ilmiy faoliyatning korporativ va kollegial shakl olishi.	Ilmiy hamjamiyatning ichki madaniyati shakllanishi.
Normativlashuv	Axloqiy va kasbiy standartlarning	Ilmiy etika va mas’uliyatning

Bosqich	Xarakteristikasi	Ijtimoiy-falsafiy ahamiyati
	joriy etilishi.	belgilanishi.
Huquqiy-institutsional	Davlat va xalqaro darajadagi kafolatlar.	Ta’lim tizimining siyosiy va iqtisodiy barqarorligi.
Zamonaviy transformatsiya	Raqamlashtirish va global reytinglar ta’siri.	Institutning yangi bozor sharoitlariga moslashuvi.

Xalqaro reytinglar — sifat va salohiyat ko‘zgusi sifatida voqelikni baholaydi. OTMlar faoliyatini baholashda QS World University Rankings kabi reytinglar akademik erkinlik va ilmiy salohiyatning amaliy natijasini ko‘rsatib beradi . «QS World University Rankings 2026» natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida sezilarli o‘sish kuzatildi [3]. Xususan, Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining (TDIU) ilk bor 1001–1200 o‘rinlar oralig‘idan joy olishi va «Bitiruvchilar yutuqlari» indikatori bo‘yicha dunyoning Top-700 taligiga kirishi — universitetdagi akademik muhitning kadrlar bozoriga ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi [4].

Biroq, xalqaro maydondagi bunday muvaffaqiyatlar ilmiy kadrlardan yanada yuqori mas’uliyatni, xususan, **ilmiy etika** qoidalariga qat’iy rioya qilishni talab etadi.

Ilmiy faoliyatdagi tizimli muammolar: "Retraction" tahlili orqali muammoli vaziyatlarni tahlil qilish imkonini yaratdi.

Akademik erkinlik ilmiy izlanishlarda mustaqillik bersa-da, bu erkinlik ilmiy madaniyat bilan chegaralanishi zarur. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida maqolalarni qaytarib olish (*Retraction*) ko‘rsatkichlarining oshishi kuzatilmoqda. TDIU misolida tahlil qilinganda, qaytarib olingan publikatsiyalarning asosiy qismi (1,65%) jiddiy ilmiy jinoyatlar (plagiat) emas, balki quyidagi texnik va etik kamchiliklar bilan bog‘liq:

- Mualliflik etikasi va iqtibos keltirishdagi noaniqliklar;
- Tashkilot nomini (*Affiliation*) yagona standart asosida yozmaslik;
- Shubhali (*Predatory*) jurnallarni tanlashda adashish.

Ushbu kamchiliklar olimlarning individual salohiyati pastligidan emas, balki ilmiy faoliyatni monitoring qilish tizimining takomillashmaganligidan dalolat beradi.

Xulosa va istiqboldagi vazifalar

Akademik erkinlik institutini kadrlar salohiyatini oshirishga xizmat qildirish uchun quyidagi strategik qadamlarni amalga oshirish taklif etiladi:

1. **Institutsional nazoratni kuchaytirish:** Har bir OTMda «Ilmiy nashrlar bilan ishlash» markazlarini tashkil etib, maqolalarni xalqaro bazalarga yuborishdan oldin majburiy **ichki ekspertizadan** o‘tkazish tizimini joriy etish.
2. **Raqamli profillarni muvofiqlashtirish:** Olimlarning *Scopus ID, ORCID, Google Scholar* profillarini universitetning yagona brendi ostida birlashtirish orqali institutsional reytingni himoya qilish.
3. **Ilmiy etika kurslari:** Tadqiqotchilar va doktorantlar uchun «Akademik yozuv» va «Ilmiy etika» fanlari bo‘yicha malaka oshirish kurslarini tizimli yo‘lga qo‘yish.
4. **Jurnallar filtri:** Olimlarni «yirtqich» (predatory) va soxta (clone) jurnallardan himoya qilish maqsadida ishonchli nashrlarning doimiy yangilanib turuvchi «Oq ro‘yxati»ni (*Whitelist*) yaratish.

Xulosa qilib aytganda, akademik erkinlik — bu shunchaki tanlov huquqi emas, balki yuqori malakali kadrlar tayyorlash va ilm-fanni ijtimoiy taraqqiyot dvigateliga aylantirishning fundamental

mexanizmidir. Universitetlardagi erkinlik mas’uliyat bilan uyg‘unlashgandagina, milliy ta’lim tizimi global raqobatda o‘z o‘rnini mustahkamlay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. https://www.lex.uz/acts/5013007

2. Шмурыгина О.В. Высшая школа в протсессах общественного воспроизводства. Автореф. дисс. … канд. филос. наук. Екатеринбург, 2013.

3. O‘zbekiston oliy ta’limida tarixiy natija: QS World University Rankings 2026 ro‘yxatiga 7 ta OTM kiritildi. https://gov.uz/oz/edu/news/view/62336

4. Kudratova U. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchi fenomnining ijtimoiy falsafiy tahlili. Fals. fan. bo‘y. fal. dok. (PhD)... dis. avtoref. – Toshkent, 2022. – 54 b.

5. Saifnazarov I. Xususiy ta’lim rivoji - ta’lim sifatini oshirishning muhim omili // Globallashuv sharoitida tinchlik va barqarorlikka tahdid soluvchi g‘oyaviy, mafkuraviy va axborot xurujlariga qarshi kurashishning zamonaviy usullarini yaratish: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. –Toshkent, 2019. – B. 14-16.

6. Saifnazarov I., Kudratova U. Yangilanayotgan O‘zbekiston o‘qituvchisi. Monografiya.- Toshkent: Iqtisodiyot, 2023.